

РЕЧЕННЯ ЯК БАГАТОАСПЕКТНА СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

У статті досліджено речення як багатоаспектну синтаксичну одиницю мови. Розгляд проблематики речення і з'ясування усіх його функційних особливостей здійснено з урахуванням концепції синтаксичної залежності. Виявлено, що на тип синтаксичної залежності впливає структурна організація речення.

Ключові слова: речення, формально-синтаксична структура речення, семантико-синтаксична структура речення, комунікативна структура речення, синтаксична залежність.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві питання, пов'язані із загальнотеоретичною проблематикою, із системно-структурним і функційним підходом до аналізу граматичних одиниць, посідають центральне місце. Виокремлення речення як основної синтаксичної одиниці і з'ясування усіх його структурних рівнів сприяє якнайглибшому проникненню в сутність лінгвістичних реальностей. Детальний аналіз речення пов'язаний з вивченням усіх граматичних явищ мовної системи, які лежать в її основі і визначають послідовний розвиток. Окреслення функційно-структурної проблематики та заакцентування уваги на функційно-семантичних особливостях реченнєвих конструкцій засвідчує необхідність дослідження специфіки речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних лінгвістичних студіях пріоритетним є вивчення функційної проблематики речення, що відображене у працях І. Р. Вихованця [1-3], А. П. Загнітка [7; 8], К.Г.Городенської [1; 5], Н. І. Іваницької [9], М. Я. Плющ [13], Н. В. Гуйванюк [6], К. Ф. Шульжука [14; 16] та інших лінгвістів; як основну категорію мови інтерпретував речення М. В. Мірченко [12]; комплексне дослідження компонентного складу семантично елементарних і неелементарних простих речень зробив О. Г. Межов [11], типологію категорій комунікативного аспекту речення і тексту проаналізував М. О. Вінтонів [4], з позицій функційно-категорійної граматики досліджувала складнопідрядне речення Р.О.Христіанінова [15]. В працях учених здійснено якісно новий акцент на поліфункційність речення, відображено новітні підходи до тлумачення мовних явищ, в яких проаналізовано граматичні форми в різноманітних виявах, запропоновано розгляд взаємодії функційно-комунікативних, функційно-когнітивних, функційно-семантичних параметрів з вітчизняними лінгвістичними традиційними методиками аналізу, що продовжує концептуальне тлумачення синтаксичної проблематики, яка розвинута у теоретичних ідеях і положеннях О. О. Потєбні, О. О. Шахматова, О. І. Бодуена де Куртене, Л. Теньєра, В. Сімовича та інших лінгвістів. **Актуальність** студії зумовлена дослідженням функційно-семантичної проблематики речення, яка акцентована на висвітленні синтаксичної залежності у реченнєвих структурах.

Мета статті полягає в комплексному вивченні функційних особливостей синтаксичних залежностей у реченні як багатоаспектній синтаксичній одиниці. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання: 1) виокремити речення як предикативну одиницю в ієрархічній структурі мови; 2) виявити диференційні типи синтаксичних залежностей у формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному і комунікативному аспектах речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У структурі синтаксичних одиниць (синтаксема, словосполучення, текст) реченню належить основне місце. Воно здатне реалізувати найважливіші функції мови: комунікативну (мова як засіб спілкування) і когнітивну (мова як знаряддя пізнання і відображення дійсності, вираження думки). Речення формує структурно-семантичні особливості синтаксичних одиниць (синтаксем, словосполучень) і як предикативна одиниця є складною конструкцією в ієрархічній структурі мови. Сучасний синтаксис визначає два напрямки, об'єктом яких є речення: 1) вирізнення структурних моделей простих та складних речень, що зумовлює встановлення граматичних (формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних) ознак речення, визначення типів синтаксичних залежностей у реченнєвих конструкціях; 2) розгляд структурних і семантичних зв'язків між типами синтаксичних конструкцій, пошуки ядерних і похідних структур через розгляд трансформаційних особливостей реченнєвих конструкцій, встановлення синонімічних відношень між різними типами речень, аналіз вихідних і похідних синтаксичних залежностей.

І. Р. Вихованець наголошує на дискусійності питань, що висвітлюють природу речення [3, 51]. К. Ф. Шульжук вказує: «Жодна з мовних одиниць не має такого багатоаспектного й неоднозначного трактування, як речення. Наразі існує кілька сотень визначень речення, що зумовлено значною розгалуженістю і різнобічністю структури речень у кожній мові, особливо у мові літературній» [14, 62]. У більшості слов'янських студій з синтаксису речення витлумачене як одна з визначальних категорій синтаксису, яку

необхідно протиставити слову і словосполученню за формально-синтаксичною організацією, семантикою і функційними особливостями в мовленні. О. С. Мельничук визначає речення «...як основну знакову одиницю мовлення, яка формується з мовних знаків нижчого порядку – лексичних, фразеологічних і синтаксичних – і відзначається внутрішньою цілісністю і зовнішньою автономністю, виступаючи поза контекстом у ролі закінченого відрізка мовлення і виділяючись у контексті на єдиному рівні членування» [10, 14]. На думку І. Р. Вихованця, «У сучасній лінгвістиці речення розглядають як багатоаспектну синтаксичну одиницю, як комплекс декількох незалежних підсистем. У сучасному українському мовознавстві набуває поширення погляд, згідно з яким у реченні необхідно розрізняти формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти» [3, 54]. Опираючись на формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти речення варто виокремити синтаксичну залежність і диференціювати її відповідно до реченневих структур на формально-синтаксичну залежність, семантико-синтаксичну залежність та теморемну взаємозалежність.

У сучасних синтаксичних теоріях формально-синтаксичний аспект речення співвіднесений з відповідним формальним реченневим зразком (формально-синтаксичною структурою), реченневою моделлю (структурною схемою). А. П. Загнітко вважає: «... синтаксичні моделі належать мові тільки як абстрактні моделі, а їхнє конкретне наповнення тим чи іншим лексичним матеріалом залежить від мовленнєвих умов, постає фактом мовлення, зумовлюється змістом висловлення, наміром мовця. У них наявні певні правила заповнення структурних моделей речення словами відповідних семантичних розрядів, тобто мові належать не тільки самі схеми, але і правила їхнього лексичного заповнення. У мовленні здійснюється заповнення певної моделі конкретними словами згідно з вимогами комунікації» [7, 14]. Визначальну основу формально-синтаксичної організації речення формують синтаксичні зв'язки й виділені на їхній основі компоненти реченневої конструкції. У формально-синтаксичному плані речення поділяють на прості і складні. Формально-синтаксична структура простого речення співвіднесена з певним абстрагованим синтаксичним зразком, предикативною основою якого є підмет і присудок (двоскладне речення) або один головний член (односкладне речення). Найтиповішою репрезентацією простого речення є двоскладні та односкладні реченнєві структури, напр.: *Світали ночі (Костенко, 8); Валька всміхнулася (Шевчук, 28); Тужу за Бондарівкою (Іваничук, 162); В повітрі пахло холодком (Гуцало, 48); ... Посію мальви нищечком від мами (Штинько, 40)*. У двоскладних реченнях підмет і присудок є граматично взаємозалежними. Специфіка двобічної залежності полягає в тому, що вона поєднує два компоненти, які однаковою мірою передбачають один одного, і здатна створювати речення незалежно від наявності інших формально-синтаксичних залежностей, напр.: *... я не спала (Жиленко, 39); Жінки переглянулись (Гончар, 29); Мовчали ми... (Костенко, 50)*. Двобічний напрямок синтаксичної залежності відмежовує предикативний зв'язок від інших типів синтаксичного зв'язку. На відміну від двоскладної формально-синтаксичної структури, яка репрезентована підметом і присудком, односкладна формально-синтаксична структура представлена не диференційованим на підмет і присудок головним членом речення. В односкладних конструкціях предикативна взаємозалежність функціонує в усіченому (згорнутому) вигляді, послідовно виражаючи формою єдиного головного члена синтаксичний час, спосіб, особу. Другий головний член речення, що співвіднесений з підметом або присудком, має нульову форму вираження, напр.: *Видужую (Жиленко, 32); Але біля хвіртки спинилась ... (Шевчук, 208); ... закохуюсь в тебе щодня (Костенко, 60); Виглядаєш мене з пільгримами ... (Гуменюк, 70)*. Головний член односкладного речення не залежить від жодного іншого члена речення, утворюючи без допомоги інших компонентів структурну основу речення. У двоскладних та односкладних реченнях визначаємо однією формально-синтаксичною залежністю, напр.: *А дівчинці захотілося кожному краплинку підмалювати (Струцюк, 61); ... жебрак сміття розгортає руками тремтячими (Жиленко, 394); Ой! Об кінчик травинки Вколола я лікоть (Простопчук, 69)* і сурядну взаємозалежність, що поєднує однорідні члени в межах простого речення. На противагу взаємозалежності і однієї підрядній залежності сурядна взаємозалежність, не змінюючи реченневої структури, впливає на кількісний компонентний склад, оскільки поширює речення через уведення до його складу нових членів, однорідних у формально-синтаксичному плані з уже наявними членами речення, напр.: *І ще є час для друзів і гостей (Костенко, 63); Пахне гірким димом і першими картопляниками (Гуцало, 84); ... цириця забиває моркву і часник (Жиленко, 47); А все ж і до метелика, і до бджіл, і до старого Федора підступало незборне відчуття свободи ... (Іваничук, 31)*. Крім трьох основних типів формально-синтаксичних залежностей у реченнях також функціонує однією детермінантна залежність і подвійна залежність, напр.: *Сьогодні на світанку вони вже бачились (Гуцало, с.61); А під вікном у нас цвіли троянди (Костенко, 58); На лабарах тричі виписано слово «агіос», тобто – святий (Загребельний, 115)*.

Складне речення у функційному плані має багато спільних ознак із структурою простого речення. На основі формально-синтаксичної організації воно функціонує як одиниця, в якій поєднано прості конструкції на основі відповідного синтаксичного зв'язку. І.Р. Вихованець слушно зауважує: «Компонентний склад простого і складного речення суттєво розрізняється: просте речення складається з членів речення, складне речення – з простих речень, які перетворено у частини складної реченнєвої конструкції і яким притаманна конститутивна ознака речення – предикативність» [3, 55]. Формально-синтаксична структура складного речення поєднує у ньому прості конструкції на основі вихідних предикатних формально-синтаксичних залежностей у складнопідрядних реченнях, напр.: *Василь уявив, як тут палахкотить різнобарвне полум'я квіток, як на пелюстках настоюється роса, як на свіжому листі тремтять дощові каплі ...* (Гуцало, 68); *Якби я знала, що то щастя, я б зупинила оту мить* (Костенко, 68) і формально-синтаксична взаємозалежність у безсполучникових і сполучникових складносурядних речення, напр.: *Рипнули двері і в кімнату, накульгуючи, зайшов батько* (Шевчук, 227); *Василь втягнув повітря – і стало йому свіжо й добре ...* (Гуцало, 66). Синтаксична залежність між членами простого речення щодо своєї сутності споріднена з синтаксичними залежностями між частинами складного речення. Однак в межах простого і складного речень існує своя домінуюча ознака. Для простого речення визначальною є предикативна взаємозалежність, для складного речення – вихідна предикатна формально-синтаксична залежність і формально-синтаксична взаємозалежність. Периферію простого речення становлять підрядний зв'язок (однобічна підрядна залежність) і найбільшою мірою сурядний (сурядна взаємозалежність), який функціонує між частинами складносурядного речення. На думку І.Р.Вихованця, периферію складного речення формує «... специфічний для нього недиференційований (не сурядний і не підрядний) синтаксичний зв'язок, наявний у більшості різновидів безсполучникових складних речень, і незначною мірою властивий складному реченню предикативний зв'язок, що виявляє похідний від предикативного зв'язку у простому реченні характер, а отже, стосується заміщення позиції підмета реченнєвою конструкцією» [3, 55]. Предикатна формально-синтаксична залежність і формально-синтаксична взаємозалежність властива майже всім формально-синтаксичним типам складних сполучникових речень і деяким безсполучниковим складним конструкціям. Сполучникові складні речення протиставлені безсполучниковим складним конструкціям найбільшим ступенем диференціації предикатної формально-синтаксичної залежності і формально-синтаксичної взаємозалежності. Сполучники і сполучні слова утворюють центр формально-синтаксичної організації сполучникового складного речення, вказуючи на тип синтаксичного зв'язку і тип формально-синтаксичної залежності / взаємозалежності. Особливості формально-синтаксичних залежностей і компонентний склад реченнєвих конструкцій є головними диференціюючими формальними показниками простого і складного речень. Сюди ж варто зарахувати і характер синтаксичних зв'язків. Всі складові вказують на особливості формально-синтаксичної організації простого і складного речень і є достатніми для виокремлення простої або складної реченнєвої конструкції. Внутрішні різновиди простого і складного речень формують засоби вираження синтаксичних зв'язків, специфіку оформлення компонентного складу конструкції, порядок їхнього розташування. Речення виступає як автономна синтаксична одиниця, тому що для визначення формальних синтаксичних залежностей реченнєвих компонентів у його структурі не потрібно враховувати зовнішні показники щодо внутрішнього складу. Наприклад, у реченні: *Останнє листя облітає з крон* (Костенко, 70) наявна чітка формальна організація, сформована на основі предикативної взаємозалежності підмета і присудка, що виражене поєднанням на основі предикативного зв'язку та форми координації обов'язкових компонентів – форми називного відмінка у функції підмета (*листя*) й часово-особової форми дієслова у функції присудка (*облітає*), однобічної підрядної залежності, вираженої формою родового відмінка з прийменником (*з крон*) та залежним приіменниковим другорядним членом речення (*останнє*) як наслідок ускладнення реченнєвої структури.

На семантико-синтаксичний аспект речення мовознавці почали звертати увагу у другій половині ХХ століття. Ф. Данеш, аналізуючи особливості речення, одним із перших обґрунтовує виділення семантичної структури речення поряд із формальною і комунікативною структурами [17]. Семантико-синтаксична структура речення зумовлена його формально-синтаксичною організацією. В сучасній українській мові домінує тенденція до симетрії між формально-синтаксичною і семантико-синтаксичною структурами речення. У реченнях: *Дід пише пшеницю товче (товкачем – Т.М.) на останню кутю* (Простопчук, 40); *А я все рву латаття над водою* (Гуменюк, 85); *Не в хаті стелить синові мати постелю ...* (Гончар, 338) виражене узагальнене значення компонентами речення із функціями агенса і його цілеспрямованої дії на об'єкт. Значення реченнєвих компонентів сформоване формально-синтаксичною структурою речення, головними складниками якої є підмет, виражений формою називного відмінка іменника, і присудок, виражений часово-

особовою формою дієслова активного стану теперішнього часу. Кореляцію двох структур посилює і семантика їхніх компонентів: іменник у семантико-синтаксичній позиції агенса й формально-синтаксичній позиції підмета виражений особою, а дієслово в семантико-синтаксичній позиції предиката дії й формально-синтаксичній позиції присудка позначає конкретну дію. Просте елементарне з семантичного погляду речення виражає одну ситуацію. Семантико-синтаксична структура такого речення спрямовує увагу на предикат, який формує семантико-синтаксичні залежності, що вказують на відповідні функції осіб і предметів, напр.: ... *Дарувала ти мені Перші квіти весняні* (Гуменюк, 75) (суб'єктна, об'єктна та адресатна залежності); ... *ти вчора мотоциклом ганяв по степу?* (Гончар, 390) (суб'єктна, інструментальна та локативна залежності); *Пішла у вічність сива мати, між полянами в сивий степ* (Струцюк, 8) (суб'єктна та локативна залежності).

Семантико-синтаксична структура складного речення виражає стосунки між двома або більше взаємопов'язаними ситуаціями. У простому елементарному реченні характер ситуації створюють субстанційні семантико-синтаксичні залежності, які формує предикат, а в складному реченні стосунки між ситуаціями відображають вихідна предикатна семантико-синтаксична залежність в складнопідрядних реченнях і семантико-синтаксична взаємозалежність у складносурядних реченнях, пор.: *Мурашка повзе по-своцяцьки в рукав* (Гей, 175); *Я не люблю нещасних* (Костенко, 10) і *Не пригадує, що відбувалося потім* (Гуцало, 79); *І ти хочеш після цього, щоб я вірив у твій виідеалізований світ ...* (Гончар, 258); *Рипнуло – і вже на порозі стояла тітка Мушкха ...* (Гуцало, 84). Кожна частина складного речення має тотожну щодо простого речення семантико-синтаксичну структуру.

Різницю між семантико-синтаксичною і формально синтаксичною структурами становить асиметрія двох рівнів речення, котру можливо виявити за різновидами формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей. Наприклад, у реченні: *Смук проїняв хлопця* присудок *проїняв* формує однібічну підрядну залежність (*проїняв хлопця*), тому формально виділяємо три члени речення: підмет, присудок і додаток, а з семантико-синтаксичного погляду – предикат *проїняв* утворює семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану (*хлопець сумує*). Семантико-синтаксична структура речення містить дві синтаксеми: суб'єктну *хлопець* і предикатну, що складена з двох компонентів *проїняв* і *смук*. У формальному і семантичному плані конструкцію можливо трансформувати: *Хлопець сумує*. Семантико-синтаксична організація речення спрямована на реалізацію семантичних відношень – семантико-синтаксичних залежностей, які формує семантичний тип предиката. Відмінність компонентів у семантико-синтаксичній структурі речення залежить від семантичних особливостей предиката.

Комунікативна структура речення спрямована у сферу мовлення. Вона є незалежною від формально-синтаксичної організації речення і більшою мірою від семантико-синтаксичної організації речення, оскільки вся семантична структура речення спрямована на комунікативну настанову мовця – повідомити реципієнтові певну інформацію. За теорією актуального членування у реченні необхідно виділяти логіко-граматичні частини: тему (дане, наявне, відоме) і рему (нове, ядро, повідомлюване). М. В. Мірченко слушно зауважує: «У багатьох працях із теоретичної граматики розглядають можливість співвіднесеності синтаксичного та актуального членування речення, які можуть накладатися у способах і формах вираження теми (топіка) і підмета, реми (коментаря) і присудка. Однак комунікативне членування спрямоване, насамперед, у сферу мовлення й орієнтоване на актуальну інформацію, яка мусить бути передана мовними засобами у певній комунікативній ситуації. Такий аспект відображає інформаційну інтенцію (намір) мовця, його психологічний актуалізм при передачі інформації» [12, 39]. З актуальним членуванням речення пов'язане поняття предикативності, що властиве для формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного рівнів речення. На думку М. О. Вінтоніва, «... АЧ (актуальне членування – Т. М.) забезпечує референцію, тобто співвідносить висловлення з дійсністю. ... Розглядаючи предикативність у рамках АЧ речення, розуміємо її: 1) як віднесеність змісту речення до дійсності (відповідно до комунікативної настанови мовця; 2) як бінарну опозицію предикувального і предикованого компонентів (або як розчленованість на тему й рему) тобто як відповідність речення судженню» [4, 23]. У момент мовлення спостерігаємо активне співвіднесення теми з ремою (віднесення змісту речення до дійсності), тому виникає комплексна репрезентація граматичного значення предикативності. Темо-ремну взаємозалежність формує предикативне поєднання підмета й присудка. Слушними вважаємо міркування вченого: «Якщо не відбулося поєднання реми з темою, то не виникло й висловлення як закінченої й оформленої комунікативно-синтаксичної одиниці, а отже, не відбувся акт предикації як необхідна умова створення такої одиниці» [4, 29]. У сучасній українській мові речення насамперед спрямоване на вираження реми як комунікативного центру, тому в реченні обов'язково є рема, а тема іноді в неповних реченнях має імпліцитне вираження. У функції теми виступають як головні, так і другорядні члени речення, рема

здебільшого закріплена за присудком. Іноді актуальне і формально-синтаксичне членування речення не є тотожним.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У реченні як основній синтаксичній одиниці втілено три аспекти: формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний. У структурі речення сучасної української мови функціонують два взаємопов'язані типи елементарних синтаксичних одиниць – члени речення, виділювані на основі певного типу синтаксичного зв'язку (взаємозалежність, однобічна залежність, взаємозалежність) і синтаксеми, які сформовані на основі певних типів семантико-синтаксичних відношень (суб'єктна, об'єктна, адресатна та інші типи залежностей). Спільним для формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей у реченні є вказівка на синтаксичну сутність того компонента, який вони визначають: члена речення, що виділяємо за синтаксичною ознакою, і компонента, який характеризуємо за семантико-синтаксичною ознакою, але з урахуванням синтаксичної ознаки. Темо-ремну взаємозалежність формує предикативне поєднання підмета й присудка. Перспективними вважаємо дослідження функційних типів формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних залежностей у реченнєвих конструкціях, з урахуванням їхньої диференціації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення [Текст] : [монографія] / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви [Текст] : [монографія] / М. О. Вінтонів / [відп. ред. А. П. Загнітко]. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.
5. Городенська К. Г. Кореляція синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові / К. Г. Городенська // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики : зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. – С. 89–105.
6. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць [Текст] : [монографія] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
7. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису [Текст] : [монографія] / А. П. Загнітко. – Вид. 3-тє, виправл. і доп. – Донецьк : ДонДУ, 2008. – 294 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ „ВКФ „БАО”, 2011. – 992 с.
9. Іваницька Н. Л. Формально-граматична та семантико-синтаксична структура простого речення : [тексти лекцій] / Н. Л. Іваницька. – Вінниця, 2004. – 94 с.
10. Мельничук О. С. Загальні питання синтаксису української мови / О. С. Мельничук // Сучасна українська мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 5–37.
11. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць [Текст] : [монографія] / О. Г. Межов / [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
12. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій [Текст] : [монографія] / М. В. Мірченко / [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – [вид. 2-ге, переробл.]. – Луцьк : РВВ „Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
13. Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні : [вибрані праці] / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во Національного педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова, 2011. – 362 с.
14. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.
15. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові [Текст] : [монографія] / Р. О. Христіанінова / [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – К. : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
16. Шульжук К. Ф. Багатоаспектні виміри речення / К. Ф. Шульжук // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – [вип. 15.]. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 3–7.
17. Daneš Fr. A tree-level approach to syntax / Fr. Daneš // Travaux de linguistiques de Prague. – 1964. – Vol. 1. – P. 225–240.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Гей – Гей В. Зоря з криничної води. Поезії / В. Гей. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2001. – 232 с.
- Гончар – Гончар О. Т. Вибране / О. Т. Гончар. – Х. : Прапор, 2008. – 720 с.
- Гуменюк – Гуменюк Н. Однокрил. Поезії / Н. Гуменюк. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 150 с.
- Гуцало – Гуцало Є. П. Пролетіли коні : оповідання і повісті / Є. П. Гуцало. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2008. – 384 с.
- Загребельний – Загребельний П. А. Диво / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1982. – 623 с.
- Жиленко – Жиленко І. В. Євангеліє від ластівки : Вибр. твори / І. В. Жиленко. – К. : Унів. вид-во Пульсари, 2006. – 488 с.
- Іваничук – Іваничук Р. І. Вогненні стовпи. Романний триптих / Р. І. Іваничук. – Львів : Літопис 2012. – 432 с.
- Костенко – Костенко Л. В. Триста поезій / Л. В. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2012. – 416 с.
- Простопчук – Простопчук В. Кленове листя / В. Простопчук. – Луцьк : Інтерконтакт, 1994. – 79 с.
- Струцюк – Струцюк Й. Віть розчахнутої блискавки : Поезії / Й. Струцюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2002. – 198 с.

Шевчук – Шевчук В. О. Роман юрби : хроніка «безперспективної» вулиці (1972-1991) / В.О.Шевчук. – К. : Унів. вид-во Пульсари, 2009. – 622 с.

Штинько – Штинько В. Тернослов / В. Штинько. – Луцьк : ВМА Терен, 2008. – 176 с.

В статье исследовано специфику предложения как полиаспектной синтаксической единицы языка. Рассмотрение проблематики предложения и анализ его функциональных особенностей осуществлено на основе концепции синтаксической зависимости. Определено, что на тип синтаксической зависимости влияет структурная организация предложения.

Ключевые слова: предложение, формально-синтаксична структура предложения, семантико-синтаксическая структура предложения, коммуникативная структура предложения, синтаксическая зависимость.

The article investigated the proposal as a multidimensional syntax language unit. The study problems of the sentence and analysis of the functional features implemented based on the concept of syntactic dependencies. The structural organization of the sentence affects the type of syntactic dependence.

Key words: sentence, formally-syntactic structure of the sentence, semantic-syntactic structure of the sentence, communicative structure of the sentence, the syntactic dependency.

УДК 811.161.2'367.623

І.А. Мельник

СТУПЕНІ СИНТАКСИЧНОЇ УСТАЛЕНОСТІ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ ДІЄСЛІВНИХ АНАЛІТИЧНИХ СИНТАКСИЧНИХ ТРАНСПОЗИТИВ

У студії з'ясовано сутність та межі поширення відприкметникової дієслівної аналітичної синтаксичної транспозиції, проведено диференціацію відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів за ступенями їхньої синтаксичної усталеності в сучасній українській мові.

Ключові слова: прикметник, дієслово, морфема-зв'язка, відприкметниковий дієслівний аналітичний синтаксичний транспозит, присудок, предикат, валентність, актант.

У новітніх граматичних описах прикметник кваліфікують як периферійну частину мови, що позначає ознаку предмета, має зумовлені опорним іменником абсолютно словозмінні морфологічні категорії роду, числа та відмінка, виконує формально-синтаксичну позицію приіменникового другорядного члена, семантико-синтаксичну позицію атрибутивної синтаксеми та комунікативну функцію теми чи реми або є складником комплексної теми чи реми [3, 121]. Як бачимо, граматичну периферійність прикметника передовсім пов'язують із його вживанням у периферійній зоні реченнєвої конструкції та вираженням нецентральных семантико-синтаксичних функцій. Проте, крім первинних позицій, зазначеному лексико-граматичному класові слів властиве вторинне синтаксичне використання у функціях інших частин мови, з-поміж яких присудкова є найпоширенішою. Про особливості вживання прикметників у позиції присудка йдеться в граматичних студіях О.М. Пешковського [9], І.Р. Вихованця [1; 2], А.П. Грищенка [4], М.Я. Плющ [12], І.А.Пасічник [8], В.А. Тимкової [15], К.О. Косенко [5] та ін. У два останні десятиріччя українські дослідники зосереджують свою увагу на валентному потенціалі та реченнєвотвірній здатності прикметникових форм у ролі організувального центру семантико-синтаксичної структури речення [3; 6; 8; 15], а також на вториннопредикативних функціях цього лексико-граматичного класу слів [11]. Проте в україністиці немає спеціальних праць, у яких би з нових методологічних позицій було проведено системне дослідження прикметникових форм із подальшою їхньою диференціацією за ступенями дієслівної синтаксичної усталеності. Тому мету нашої студії вбачаємо в поглибленому цілісному вивченні відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів, з'ясуванні ступенів їхньої синтаксичної усталеності в сучасній українській мові. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) з'ясувати сутність та межі поширення відприкметникової дієслівної аналітичної синтаксичної транспозиції; 2) диференціювати похідні дієслівні утворення за ступенями предикативної усталеності; 3) виявити вплив валентних спроможностей зазначених дієслівних дериватів на ступені їхньої синтаксичної закріпленості; 4) встановити кореляції обсягу семантико-синтаксичної валентності відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів зі ступенями їхньої предикативної усталеності.

Уживання інших частин мови в присудковій функції дієслова стає можливим завдяки транспозиційним міжчастиномовним переходам, яскравим виявом яких є синтаксичний ступінь відприкметникової вербалізації. За синтаксичного переходу прикметникові форми частково набувають притаманних дієслову парадигматичних ознак, а також модифікують вихідні прикметникові категорії, що